

„Magyarország”

„Mert szelet vetnek és vihart aratnak. Nem indul szárba; termése nem ad lisztet; ha adna is, idegenek nyelik be azt.” (Oz 8,7)

1.

A fehérre meszelt városszéli házikó helyiségei lefelé süppedtek, lépcsőn kellett lemenni a nyirkos hálósobába. A „magyar” – ez azt jelentette, hogy magyarországi – rokonok Csongrádon éltek, ez volt az első itteni városnév, amelyet megtanultam; a mesék elefántcsonttornyára asszociáltam róla, melyet könnyedén pótoltam a vályogfalú ház meg a Tisza-part valóságával. Galambokat tartottak a rokonok a padlásán, amelynek udvarra nyíló ajtaján kicsorgott a guanó, és sült galambbal meg galamblevessel etettek bennünket, hacsak Imre sógor nem fogott keszeget. Krumpli, tök, bab, uborka, petrezselyem a konyhakertben termett, és a sógor megette szálastul a levesben főtt zöldségszöldjét. Szegények voltak, de én ezt nem regisztráltam, a galambokon meg a galamszar homokvárán álmélkodtam, és az orromban éreztem a tollszagot. Ők odafönt éltek egy fülelde szobában, ahova rozoga létrán lehetett fölkapaszkodni, és váratlan pillanatokban kirepkedtek. Hogy a sógor mikor mászott föl, azt nem láttam.

A szomszédban volt *ábécé*, ahol *pillecukrot, írólapokat, teavajjat, Duna-kavicsot és Francia drazsét* lehetett vásárolni forintért. Ezek nekem mind új szavak voltak. Olyan „írólapokat” én Jugoszláviában nem láttam, és a szenvedélyemmé vált a sárgás, hajto-gatható papír. Mi a rokonoknak színes „Jugoplastika” fröccsöntött papucsot, nejlon holmikat, rizses csokit meg vegetát vittünk ajándékba. Csongrádon léptem be életemben először magyar könyvesboltba, és megkaptam a *Magyarország története képekben* meg a *Rodolfo Bűvészdobozt*. A legérdekesebb az *Unatkozom, mit csináljak?* című könyv volt, persze.

Éttermekre nekünk nem teltett, nem is volt szokás, hanem csak *uszodára* meg *lángosra*. Az uszodát mi *bazén*nak mondtuk, a lángos pedig újdonság volt, mifelénk csak a lekváros fánkot

ismerték. A Tiszára is lejártunk fürödni, miközben az idős magyar rokonok főztek ránk. Galambleves, galambcomb, sült hal. Krumplival, tökfőzeléssel, gyúrt tésztával.

Fürdőszobájuk nem volt, hanem egy budi a kertben, s a budiban fölszögelve egy vasúti hamutartó: MÁV, azt írta rajta, és olybá tűnt, mint egy kiségeknek való angolvécé. Ott szívta a cigarettáját komótosan a sógor, a nyugalmazott hajós, a *Nők Lapja* fölszeletelt példányait böngészve.

2.

Nem kaptam én otthon semmiféle eszmei instrukciót a magyarságomra nézvést. Zombor¹ lakosságának akkor még mintegy 8%-a lehetett magyar; hogy kisebbség vagyunk, az úgy volt valóság, hogy nem lett megnevezve. Sem otthon, sem az iskolában nem vált ez beszédtemává, mégis a nevelés erős faktora volt, hiszen magyar óvodába, elemibe és gimnáziumba jártam, a szerbhórvátot az iskolában tanultam meg fokozatosan, no meg az utcán, hiszen elég volt átlépni a küszöböt ahhoz, hogy nyelvleckét vegyek. Magától értetődőnek vettük, hogy magyarok vagyunk, ezen nem volt mit vitatni, és ünnepelni sem volt mit rajta. A Tesvériség-Egység Általános Iskolába jártam, az állampolitika folyton pozitív fölhanggal emlegette a nemzetiségeket, és hazai gyártmányú magyar tankönyvekből tanultunk. Nem voltunk szegregálva, de beolvadási nyomás sem nehezedett ránk; csak nagyon kevesen asszimilálódtak, inkább a kétnyelvűség terjedt el. A szüleim nem sokat adtak a nemzeti tudat kibontakoztatására – de vajon igaz-e ez, hiszen a családi könyvtárban a szerb könyvek voltak kisebbségben, a polcon bíbor színben sorakoztak a magyar klasszikusok (*Arany Könyvtár*), beírtak katolikus hittanra a dadogós plébánoshoz, és jártam számomra a magyar nyelvű diáklapokat, a *Mézeskalácsot* meg a *Jó Pajtást*. Magyar népmeséken és versikéken nőtem fel, anyám lánykorában a szülőfalujában amatőr színésznő volt, ékesen hangsúlyozva olvasott fel.

Identitáskérdésekről nem esett szó, de a szüleim állampolgársági tudata, hogy mi jugoszlávok vagyunk, vitathatatlan, Magyarország a nyaralások helyszíne maradt. Büszkéek is voltak a jugoszlávságukra, mert jobb módúak, divatosabbak, mozgékonyabbak, fölvilágosultabbak voltak, mint a szegény külhoni rokonok. A nyelvi fürdő, az új szavak, új hangsúlyok, nyitott e-k rájuk is az újdonság erejével hatottak, nem csak rám, a gye-

1 Zombor (Комбор): kisváros a Vajdaságban, az országhatárról 25 km-re. 1918-ig Bács-Bodrog vármegye székhelye, abban az időben a város egyharmada magyar. 1941-ben a magyar bevonulásnak 11 szerb áldozata volt. Auschwitzban 964, zömében magyar zsidó veszett oda. 1944–45 telén a győztes partizán sereg megtorlásának 5650 magyar és német áldozata volt. A legutóbbi háború után a város nemzetiségi összetétele a következő: 32 180 szerb, 2863 horvát, 2851 magyar és 1629 bunyevác.

rekre. Magyarország a külföldöt, az idegenszerűséget, az olcsó turizmust jelentette. „Hazáról” szó nem esett. Természetesen a Vajdaság volt a haza, a szerb meg a bunyevác szomszédokkal, a szerbül beszélő várossal, a családi magyar nyelvünkkel meg a magyar iskolával, könyvtárral, színházzal. Ahol nemcsak operettet és népszínművet adtak, hanem avantgárd darabot is.

3.

Én korán rákattantam az anyanyelvemre, kicsi koromtól kezdve elvárásolt a fogalmazás, a szavakkal való játék lehetősége. Nyelvi tudatosodásom máig befejezetlen folyamata élményszerű volt, már gyerekként beköltöztem a nyelvbe, és senki sem vette zokon, hogy én ott tartózkodom. Nagy volt a szabadságom a nyelvben, bármit csinálhattam, amit csak mertem. Füzetekkel raktam körül magam, fogalmazások, idézetgyűjtemények, képeskönyvek kreálása volt a játékom. A szüleim feltétlen engedelmességet és az állam iránti lojalitást követeltek tőlem, a hivatalos szocialista, titoista ideológia az iskolán, az önképzőkörön meg a pionírújságon keresztül, a stíluspreferenciák által az első gimnáziumi évig hatással volt rám, átvettem az ajánlott frázisokat, kamaszkoromig szelíden alkalmazkodtam, kiszíneztem a szocialista szóvirágokat.

Addig, amíg egy nyári szünidőben el nem olvastam Csongrádon, a süllyesztett szobában meg a beüvegezett verandán a frissen vásárolt *Bűn és bűnhődést*, és amíg az első szerelmek, vagyis a tilosban járás át nem törték az alkalmazkodási ösztönkésztetéseket. Attól kezdve az írás és az olvasás az ellenkezőjét jelentette, mint addig: kitörési gyakorlatokká változott. Mire nagykorúvá értem, ráeszméltem, hogy a kötelező ideológia, melynek szajkózására fel voltunk szólítva mind, meg az előírt gondolkodásmód, hiába a nyelvi fickándozás, börtönben tart, egyfajta varsában. Ez a fölismerés fölszínre hozta a kisebbségi lét szűkösségének tudatát is, az unalmas provincializmust, amely csakúgy diktált, mint az állam. A vidéki magyar értelmiségi pontosan tudta és közölte, hogy mit és meddig. Zomborban mindent megtanultam, amit meg lehetett tanulni, sőt még annál többet is, mert ráéreztem a határookra. A kamaszlázadások sora az operettes vidékiesség, az elvárt magatartás, a fenyítés és a nagyon-nagyon korlátozott gondolkodási lehetőségek ellen egyaránt ágált, s a kisváros már csak büntetett, magyarán szólva.

Elvárásolt az afrikai maszk- és szoborgyűjtemény, ami a legjobb barátnóm tragikusan elhunyt édesapja után maradt, gazdátlanul. A barátnóm (aki később művészettörténész lett) sem tudott róla mondani semmit. Azt sugallták feketén ezek az utánzatok, hogy van valami ismeretlen „egészen más”, amit a szüleim és a tanáraink letagadnak. És ezt csak a könyvek útján lehet megközelíteni.

4.

Magyarország nagyon sokáig a könyveket jelentette. Bajára jártam át könyveket vásárolni, tucatszám, kofferszám. Nagyon olcsók voltak a könyvek, és én mindent faltam, ami összefüggött az irodalommal és a művészettel, mert arra rájöttem, hogy az afrikai maszkok és szobrok a művészet szféráját közvetítik. Mind egy volt számomra, hogy amit olvasok, fordítás-e vagy eredeti, az érthetőség volt fontos. Szerbül nem tudtam olyan jól, hogy zavartalanul olvashassak. Rászorultam Magyarországra, mint könyvcsatornára, ami a fulladás ellenszerét jelentette, mert a provincializmussal középiskolás korom végére már torkig lettem. Úgy képzeltem, hogy a megértett, aláhúzott, kimásolt magyar nyelvű gondolatok kijuttathatnak abból a varsából, amit szakadatlanul érzékeltem magamon. A kisvárosi kisebbségi kultúra a fojtottságot, a gondolkodás zártságát, következőképp a magatartás- és beszédmodok korlátoltságát jelentette. Akadtak ugyan állhatatos bohémek, de az „ellenállás” lemondás volt csupán, és kimerült a ripacskodásban vagy a szalonspicces baszalgyásban.

A „különcök” azok a helybéli magyar újságírók és széplelkek voltak, akik, kompromisszumokhoz szokva, fröccsökbbe fojtották gondjukat-bajukat. A gondolatok a kocsmában hamvukba holtak. Kifejezésükhöz hiányzott a nyelvi differenciáltság, nem létezett olyan anyanyelvi beszédmód, amely számot kívánt volna vetni azzal, hogy voltaképpen miben is élünk, és hogy tudnánk közelebb jutnia az igazsághoz. Ez utóbbira mégiscsak az afrikai maszkok faragott, festett vigyora és kerekre tátott szája, vonásnyi szeme, a tökéletes idegenségük utalt. Ki tudja már, miféle aszociációs tekervények útján, összekapcsolódott bennem a fekete Afrika, az idegenség, az ismeretlenség, az itthon-nem-beszélt, ismeretlen nyelvezetek létének sejtelve és Magyarország, a könyvek hona.

5.

Könyvimádatom már-már bálványimádatává vált. Az idegen nyelvi környezetben a magyarul nyomtatott mondatok magát a megtestesült, oly meghitten ismerős betűkké vált titkot tartották meg a látókörömben. Ezeket a mondatokat világosan értem is, meg nem is, otthonosak is, meg nem is – ez a kettősség, a vonzalommal teljes *Unheimlichkeit* soha ki nem merülő izgalomforrásnak bizonyult. A megfejtésnek mindig csak a küszöbére juthattam el, a „titkos föliratok” azonban kiókumlálhatatlanok maradtak és nagy sebességgel változtak; környezetem beszélt nyelve egy ponton túl nem tudott közvetíteni, lemaradt, a más, az új beszédmodok a könyvekből záporoztak. Azokból a magyar nyelvű könyvekből, amelyekhez csak idegen pénzéért, külföldön lehetett

hozzájutni, s amelyeket én megszereztem, részesednem kell belőlük, úgy éreztem, hiszen mégiscsak egy nyelven beszélünk.

Útlevellem, zsebpénzem volt, autóstoppal, hátizsákkal közlekedtem Baja és Zombor között, ez a harminc kilométernyi, ám határokat átszelő távolság lett az én kalandos tudáscsempészi útvonalam. A nem egykönnyen megszerzett könyvtárgyak azt jelezték, hogy nem lehetetlen elérni „az igazságot”. Lacani kifejezéssel szólva Magyarország szimbolizálta a Nagy Másikat, amit a megvilágító erejű, ám rejtett tudással azonosítottam, mely majd segít föllelni a „jó élet” nyitját. A könyvekből mindig ezer javaslatot olvastam ki, ám ez nem kedvetlenített el, ráéreztem arra, hogy ez a változékonyság hozzátartozik ahhoz a bizonyos „igazsághoz”, amire vágyom. Magyar igazsághoz, de ez a jelző nem valami nacionális esszenciát jelölt, hanem a világosságot szimbolizálta, a kölcsönös értést, ami felé belső késztetés hajtott. Hiába tudtam már felsőfokú szinten szerbül, hiába tanultam meg németül és kóstolgattam a latint meg az angolt, ahhoz az érzéki megértéshez, ami engem érdekelt, csak az anyanyelvemen férhettem hozzá. Erotikusan, ízbombaként tapasztaltam, forgattam a magyar nyelvet, amely a legváratlanabb pillanatokban itt is, ott is megnyithat réseket, átjárókat, ajtókat, és elvezethet ahhoz az érzéki kiteljesedéshez, mely gondolatlanul telített; az esélyt mindenestre megadhatja erre. Az anyanyelv ilyen hihetetlen sokszínűségéhez képest a második nyelvem és a harmadik nyelvem is nagyon érdekes volt, de nem hatolt a zsigereimbe, izgatott, ám nem hatott át. Az anyanyelvem mégsem volt magától értetődő, hiszen csak kevesen beszéltek, a könyvek pedig mind másként szóltak. Ezek az elkülönbözések nem gátlást okoztak, hanem a kíváncsiságomat fokozták. Beleszerettem a magyar nyelvbe mint valami idegenbe.

6.

Magyarországon pirosra festik a padokat, a trafikokban csupa magyar nyelvű újságot látni, az emberek szegények és galamblevest esznek, sok furcsa szót hallani, mint például a *jégkrém*, *úszómester*, *háziipari szövetkezet*, *téesz*, *kádár*, *oroszok* (ezt valami rendkívüli hangsúllyal), *táncdalfesztivál*, *kimittud*, *kossuth*, *játékésmuzsikatízpercben*, *hakapeszi maki*, *kudlikjuli*, *takarék*, *júgók*, *zsiguli*, *Balcsi*, *könyvesbolt*, *játékbolt*, *közért*... Az utcán minden fölirat, plakát, hirdetés, minden szó magyar: ez azt a másságot jelenti, amit gyerekként csak a mesékkel tudok szinkronizálni, a mesevilágba szabad bejárásom van, és hasonló hívogató érzés fog el a csongrádi utcán, mint mikor mesét olvasok. Iszom a színeket, piros padok, piros postaládák, piros százas, és nem tudok betelni a *presszó* szóval. Az ezüst tálkákra helyezett kicsiny üvegpoharak meg a pici aranykanalak látványával, a kockacukorral, de az *üditő* szót sem ismerem. Ez a kávé nem az a kávé,

a pici poharak látványa a Hófehérekét hozza eszembe. A sógor hatalmas nagy markában. A rokonok sok cukros kávéat isznak, mely kotyog, és kis edénykében melegítik fel a *gázrózsán*. Az aszszonyok folyton horgolnak, kötnek, faliszőnyegetek csomóznak a háziipari szövetkezet számára, a házban rengeteg színes fonál és mûszálás zsinór tekereg. A sógor pedig az üvegezett verandán görnyed a kisszéken, a sámliján van a kávéja, amit sűrűn keverget az arany kiskanalával, és a sámliján van az alumínium hamutartója is, mert mindig csikket csippent a hüvelyk- és a mutatóujja közt. Csongrádon minden olyan kicsi. *Munkás* – érdekes, hogy így hívják a cigarettafaját. De *Fecske* cigaretta is van, az szebb, és tényleg látni rajta egy fecskét. És sok-sok *Lúdas Matyi* hever a házban, hát még a padláson, spárgával átkötve, *Nők Lapja*, *RTV Mûsorújság* – ezzel lehetett legjobban játszani –, *Fürge Ujjak*. Kincesbánya.

Fehér rakott szoknyácskában vagyok, és a szomszéd kölykök sárral töltött jól kitalált pukkanós nájlonzacsokókat dobálnak rám a kapujuk mögöl: „Jugó!”

7.

Újvidéki egyetemista koromban szereztem csak ismereteket Magyarországról, az államberendezésről, a társadalomról és a kortárs irodalomról. Az ország ekkor is külföld volt, természetesen, és a magyar nyelvű könyvek boltja, amire most még jobban rá voltam szorulva, hiszen az olvasást választottam pályámul; nem rendelkezett azonban olyan érzelmi többlettel, amit az „anyaország” szó tartalmaz. Valami hazaszeretethez fogható érzés, inverz módon, a tartományi intézményi, hatalmi struktúrákkal – és az ezeket képviselő konkrét személyekkel – való konfrontációban, valamint a lázadó barátaimmal való együttregzésben nyilvánult meg. Megnyilvánult, hisz nem rejtegettük; eszménk és eszményünk a fönnálló rendhez való kritikai viszonyulás kialakítása és gyakorlása volt, az új gondolkodás- és kifejezőmódok kutatása, elsajátítása; a szabad társadalom. Nem „hittünk” benne, hanem úgy akartunk élni, mintha lenne.

Magyarország, a társadalmi berendezése, politikája, kultúrája, irodalma is beletartozott abba, amit vitattunk. Barátaim és ismerőseim közül a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek első felében senki sem gondolt úgy Magyarországra, mint vágyott lakhelyre. Bizonyára mindegyikünknek megvolt a maga „Csongrádjá” (lehetett az akár Budapest is), a személyes kötődések azonban irodalmi kapcsolatok formájában bontakoztak ki, s az „anyaország” való személyes ragaszkodás különféle változatai így, mikor milyen előjellel, kulturális megerősítésre tettek szert, reflektáltuk őket. Az a meghitt szegénység például, amit én tapasztaltam meg gyerekkorom Csongrádjában, jócskán más kódok szerint vált értelmezhetővé, amikor megtörténtek az első

találkozások Esterházy, Nádas, Mészöly műveivel. Jobb tanáraink, mestereink tévedhetetlenül az ellenzéki szerzőket közvetítették számunkra, így aztán abban az „ellenkulturális” irodalmi, művészeti világban, amelybe Újvidéken belesöpöpentem és pillanatok alatt otthon éreztem magam benne, a kritikus, ironikus, konfrontálódó szellemiségű magyar irodalom vált az anyanyelv gyakorlásának magasabb változatává. Nem a nosztalgia, nem a vágyódás, hanem a kétségbevonás, a vita, a változtatás akarása és a magyarországi kollégákkal megtalált közös kritikai és bohém nyelv jelentette akkor „Magyarországot”. Messze nem csak az anyanyelvi, hanem a gondolkodásbeli rokonság vezetett – nem a „haza”, hanem egy olyan utópia felé, amelyet nem kellett lokalizálni, mert az éppenséggel a szabad interakciók terepe volt.

8.

Az interaktivitás felvillanó esélyeinek Jugoszlávia szétesése, ami már a balkáni háborúk kitörése előtt megkezdődött, véget vetett. A felébredt nacionalizmusok egykettőre átváltottak militarizmusba, sőt fasizmusba, az ábrándozásoknak, szellemi kalandozásoknak befellegzett, amikor a kényszer, az erőszak, a fegyverek átvették a szót. Nem maradt más hátra, mint a menekülés vagy az átvészelés, a meghúzódás, ki hol érte, az emberek egyszeriben magukra lettek utalva, vagy idegen helyeken préselődtek össze.

Az átváltozófélben lévő, rendszerváltó Magyarország egészen természetes módon nyílt meg menedék gyanánt a mi menekülő szemünkben, akiket a hivatása a magyar nyelvhez kapcsolott, örökre, akár tetszik ez nekünk, akár nem – mármint akár az „örökre”, akár az „anyaország”, mely kiismerhetetlenné vált számunkra megint a maga forrongásai és fortyogásai közepette. Az utópikus féltudat (melynek másik felét mindig is a kétségbeesés alkotta) elpárolgott ugyan, ám éppen hogy reális újrakezdési lehetőségek rémlettek fel helyette. Az otthonunk „felrobbant”, de – hic Rhodus, hic salta – miért ne lenne lehetséges egy olyan ország, mely elkerüli az apokaliptikus kísértéseket, és az anyanyelvünkön, világos, érthető módon, új alternatívákat kínál? A nyelvi közösség, a szemléletbeli rokonság, az irodalmi munka számára mért ne lehetne helyet találni a megújuló Magyarországon? Egzisztenciát, megélhetést, munkát, barátokat keresünk, és nekünk is van mit adnunk, hiszen nem vagyunk tudás, tapasztalat, tehetség és ifjonti erő híján.

Én már '84-ben itt voltam és „Csongrádot” felnőtt szemmel jól megismertem, akárcsak az itteni Esterházyt, Nádast és Mészölyt, vagyis műveiket az itteni kontextusban; Pályi András a kezembe nyomta a szamizdatokat. A többiek a kilencvenes években települtek át sorjában. Ki-ki másként járt a maga „Csongrádjával”, az irodalmi referenciák azonban elég szívósan kitarítottak „Magyarország” elvesztette idézőjeleit. Egészen konkrét földdé

vált, ahol boldogulni kell, családot eltartani, gyerekeket nevelni, írni és az írást eladni, lapot csinálni. Egy szegény országgá, ahol pirosak a padok és ahol minden újság magyar a trafikban, kis pohárkák és kis aranykanalak azonban már nincsenek, sem *Munkást* szívó, barázdált arcú hajósok, akik vörös szárnyú keszeget horgásznak ebédre. Tari Imrének hívták a sógort, a nagyanyám féltestvérének a férjét, aki lélegzetelállítóan hasonlított Csontváry *Öreg halászára*, és akinek a felesége, Mancsi, műszárból faliszőnyegeket csomózott-kötött annak a bizonyos „háziipari szövetkezetnek”, némi forintocskáért, miközben a leukémiája miatt vérátömlesztésre járt. Az állításom azonban nem igaz, hiszen sámclin kucorgó szegény öreg horgászok és galamblevest főző beteg asszonyok a magyar vidéken ma is élnek. Akárcsak Esterházy, Nádas, Mészöly – hát nem? –, és sokkal tarkábbak a könyvesboltok, a *Magyarország története képekben* pompás, színes, lakkos díszkiadásra pályázik. A fordulat – erre meg egy szerb szó illik legjobban, a *sunovrat*, ami szakadékba való bucskázást jelent – számomra inkább abban áll, hogy Magyarország köre mára ismét odakerült az idézőjel. Olyan lett az ország, amely már deklaráltan, szégyentelenül nem köztársaság, mint valami külföld, és egyúttal mint az otthon, amelyet a háborús feszültség, az egzisztenciális fenyegetettség és a vérmes hangulat miatt el kell hagyni. Újrakezdésre nekem már nincs esélyem, megállapodni nem a földön fogok. A kaland eddig is a nyelvben zajlott, ebben a végtelen birodalomban, magyarul, de Magyarországot csak érintve. Szerencsés, aki talajt tud fogni, s a vetése szárba indul.